

MŁODA ROSJA. POZASYSTEMOWE FORMY KULTURY, red. M. Kowalska i B. Brązkiewicz, Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka 2024, ss. 182.

Tom *Młoda Rosja. Pozasystemowe formy kultury* pojawia się w momencie, gdy naukowe rozmyślenia nad Rosją, jej historią i kulturą oraz nad mentalnością rosyjską stały się kontrowersyjne i raczej niepopularne. Jednocześnie przedstawia on niezwykle istotne rozważania, które mają szansę odegrać ważną rolę społeczną, pomagając polskim czytelnikom w uchwyceniu istotnych cech charakteryzujących kulturowo-społeczną i ideową przestrzeń rosyjską. Przestrzeń, którą ze względu na immanentną nieprzewidywalność i skłonność do sprzeczności łatwiej jest opisać, posługując się szeregiem opozycji i paradoksów niż używając przejrzystych, pozytywnych kategorii wartościujących. Niesystemowość, będąca tematem niniejszego opracowania, należy niewątpliwie do narzędzi pierwszego typu, pozwala bowiem uwydatnić w kulturowym, społecznym i politycznym obrazie Rosji zjawiska, które niezależnie od tragicznych zwrotów historycznych nie tracą swojego kategoryzującego znaczenia. W tym sensie temat proponowanej monografii wyróżnia się aktualnością, obejmując wspólnym opisem fakty kulturowe zaistniałe w ostatnich dziesięcioleciach, ale także dostarczając ważnych kategorii porządkujących, istotnych dla dalszych refleksji nad najnowszymi wydarzeniami – nad obecną polityką rosyjską i nad stanem społeczeństwa rosyjskiego.

W rozdziale wstępnym Bartłomiej Brązkiewicz przybliży założenia przyświecające grupie młodych badaczy, którzy utworzyli zespół „Młodej Rosji” oraz etapy krystalizowania się projektu, w ramach którego prowadzono refleksje nad buntem i systemowością w kulturze rosyjskiej. Redaktor tomu przywołuje teoretyczne inspiracje działań projektowych obejmujące zarówno badania nad społeczeństwem i polityką ZSRR, jak i rozmyślenia nad współczesnymi tendencjami globalizacyjnymi czy kulturą alternatywną. Ścieżka teoretyczna autorów skupionych wokół zagadnień Młodej Rosji wiedzie więc od ustaleń Ilyi Kalinina na temat opozycji „oficjalne vs. nieoficjalne”, aplikowanej do badań nad systemem sowieckim, poprzez konstatacje Włada Strukova, Sarah Hudspith i Tadeusza Palecznego o kulturze Rosji w dobie globalizacji, aż do rozważań na estetykę postmodernistyczną, reprezentowanych na przykład przez Alexandra Mihailovica. Z tego budzącego respekt amalgamatu naukowych odkryć wyłoniła się zaś koncepcja wielotorowego opracowania kwestii pozasystemowości, którego zwieńczeniem jest właśnie recenzowana monografia.

Otwierający część badawczą tekst *Wymiary niesystemowości w twórczości Siergieja Arno* również autorstwa Bartłomieja Brązkiewicza przedstawia dobrze przemyślaną analizę postawy artystycznej i twórczości Arno w kontekście opozycji do systemowości. Działania badawcze pozwalają wyeksponować spójność trudnych w odbiorze i zróżnicowanych utworów petersburskiego pisarza oraz wydobyć dominujące ich cechy, a jednocześnie trafnie umiejscawiają tę twórczość w krajobrazie kulturalnym Rosji. Studium ukazuje paradoksalność rosyjskiej niesystemowości, która, będąc formą sprzeciwu i wynikiem pisarskiego dążenia do zachowania wolności oraz indywidualności artystycznej, pozostaje jednocześnie pewnym koniecznym elementem systemu. Na szczególną uwagę zasługuje obszerna część wprowadzająca, ukazująca wzajemne związki między systemowością i jej przeciwieństwem a kulturą.

Natomiast tekst Olgi Caspers interpretuje niesystemowość za pomocą aparatu narzędziowego opracowanego przez Alfa Lüdtkego i Thomasa Lindenbergera, w którym na pierwszy plan wysuwa się koncepcja „samo-woli”. Materiałem badawczym są dla autorki zachowania, postawy i twórczość reżyserów młodego pokolenia, formalnie przynależących do kinematografii rosyjskiej, lecz uformowanych artystycznie na seminarium prowadzonym przez Aleksandra Sokurowa. Reżyserzy ci na różnych poziomach swoich wypowiedzi artystycznych prezentują pozycję, którą można nazwać „wypadnięciem z systemu”, będącą według niemieckiej badaczki właśnie przykładem samo-woli. Caspers obejmuje analizą cały szereg filmów zrealizowanych przez seminarzystów twórcy *Cielca (Телец)*, ale szczególnie koncentruje swoją uwagę na obrazie *Rozluźniając ręce (Разжимая руки)* Kiry Kowalenko. Analizy uzupełnione są przez przykłady pozafilmowych wypowiedzi i gestów artystycznych wybranych reżyserów, które autorka pojmuje w kluczu politycznej manifestacji.

Florence Corrado proponuje interesującą interpretację wojennej liryki Marii Stiepanowej w kontekście poetyki rozpadu. Szczegółowa analiza wierszy z tomów *Wojna bestii i zwierząt (Война зверей и животных)* oraz *Ciało powraca (Тело возвращается)* prowadzi autorkę do ciekawych wniosków na temat mocy poetyckiego słowa w utworach Stiepanowej. Według badaczki, w omawianych tomach w pełnym wymiarze zostają zaprezentowane możliwości poezji. Stiepanowa konstruuje bowiem swe utwory tak, aby ilustrowały sprzeczne kierunki działania liryki w kontekście wojny: poczynając od odzwierciedlenia rozpadu języka, aż po demonstrację przedziwnej siły zdolnej pokonać defigurację i na nowo zjednoczyć słowo z rzeczywistością.

Artykuł Martyny Kowalskiej *Współczesna literatura zaangażowana jako narzędzie sprzeciwu (na materiale wybranej prozy rosyjskiej)* przedstawia aktualne uwarunkowania i formy tytułowego fenomenu na gruncie najnowszej literatury rosyjskiej. Autorka przypomina historię terminu „literatura zaangażowana” i okoliczności modyfikacji jego znaczenia w państwie socjalistycznym, wynikające z korelacji z kategorią upartyjnienia. Przychylając się do twierdzenia wyrażonego przez współczesnych badaczy, iż omawiany typ literatury wymaga powtórnego zdefiniowania, uwzględniającego nowe wyzwania rzeczywistości, badaczka prezentuje opartą na własnych analizach wybranych utworów współczesnych propozycję określenia literatury zaangażowanej, w której dominującym tematem jest problem wykluczenia społecznego,

widzianego nie od strony obciążenia systemu, lecz od strony odrzucanej czy pomijanej przez tenże system jednostki.

W rozdziale *Dramat doświadczeń modernizacyjnych, czyli historia Rosji w ujęciu Nikołaja Rozowa* podjęto bardzo ważny z punktu widzenia dynamiki rozwoju kultury rosyjskiej temat, jakim są sposoby refleksji nad historią Rosji dla potrzeb edukacyjnych i koncepcje jej nauczania na poziomie szkolnym. Trzeba bowiem przyznać, że budowanie specyficznej narracji historycznej na użytek edukacji szkolnej wydatniej wpływa na ogólną formę kultury narodowej niż teorie ściśle naukowe, wyrażane w kręgach specjalistów. Michał Kuryłowicz przedstawia syntetycznie, lecz wszechstronnie, podstawy podejścia Nikołaja Rozowa do faktów historycznych, sposoby ich interpretacji, wyzwania dydaktyczne, generowane przez poziom strukturalnego skomplikowania proponowanej narracji, a wreszcie globalną ocenę teorii syberyjskiego naukowca w kontekście teorii komplementarnych. Tekst wydobywa najważniejsze aspekty Rozowowskiej wizji historii, uwydatniając jej mocne i słabe strony, naświetla faktyczne usytuowanie myśli rosyjskiego naukowca na mapie ideowej Rosji i objaśnia trudności aplikacji dydaktycznej omawianej propozycji.

Marta Lechowska podejmuje w swoim studium „*Etyka horyzontalności*”. *Michaïła Ugarowa myślenie o (anty)teatrze* kwestię niesystemowości we współczesnej dramaturgii rosyjskiej i praktykach teatralnych, przedstawiając szczegółowo założenia estetyczne czołowego reżysera słynnego niezależnego projektu Teatr.doc. Autorka słusznie objaśnia postawę Ugarowa jako opozycyjną nie tylko w sensie politycznym, lecz także w sensie etycznym. W swoich działaniach artystycznych omawiany twórca hołduje bowiem nietypowej estetyce i specyficznemu światopoglądowi, określonym jako horyzontalny. W opracowaniu przedstawiono syntetycznie, lecz wyraziście, najważniejsze wyróżniki horyzontalności, przeciwstawionej klasycznej, totalizującej wertykalności w zakresie tematyki i języka utworów, pracy aktorskiej, założeń reżyserskich, ale także preferowanego modelu osobowości i sposobu odczuwania świata, który najlepiej odpowiada uwydatniającej prywatność praktyce życiowej współczesnego człowieka.

Sfery teatru współczesnego dotyka także tekst Pascale Melani przedstawiający antysystemowość w kontekście feminizmu. Materiałem do szerzej zakrojonych rozmyślań jest tu sztuka *28 dni (28 дней)* Olgi Szylajewej. Badaczka ukazuje rozwój feminizmu w teatrze i dramacie na gruncie rosyjskim w ostatnich trzydziestu latach, odnotowując niezwykle wzrost popularności dramaturgii kobiecej i określając krąg tematów podejmowanych przez kobiety. Melani wyodrębnia tu główne założenia teatru feministycznego i prezentuje jego wyznaczniki estetyczne na tle współczesnych prądów teatralnych Rosji. Analiza spektaklu stanowiącego dobitny przykład feminizmu dramaturgicznego akcentuje osobność estetyki proponowanej przez rosyjskie feministki zarówno w odniesieniu do teatru klasycznego, jak i do najnowszych nurtów teatralnych. Badaczka udowadnia, że omawiany utwór i jego sceniczna realizacja, wychodzi poza wąsko zakrojony temat menstruacji i nie tylko podejmuje problemy kobiecej codzienności czy walki z uprzedzeniami wobec kobiet, ale naświetla głęboko zakorzenione przekonania i stereotypy, które prowadzą do różnorodnych form przemocy, a nawet stawia pytania natury etycznej. Omawiany tekst porusza także kwestie

estetyczne, odnoszące się do cech gatunkowych utworu Szylajewej, które genologicznie lokują spektakl pomiędzy tragedią i oratorium. Rozważania przedstawione w tym rozdziale monografii pozwalają zobaczyć wieloaspektową pozasystemowość rosyjskiego teatru kobiecego na tle dość długiej tradycji feministycznej oraz nowych antysystemowych tendencji w teatrze.

Z kolei Siergiej Troicki stawia przed sobą zadanie filozoficznej analizy humoru jako narzędzia protestu w sferze komunikacji. Rozdział *Молодая Россия: юмор как инструмент протеста* stanowi narrację semiologiczną na temat różnych sposobów funkcjonowania wspomnianej kategorii ze wskazaniem jej oczywistego potencjału kontestacyjnego. Jako materiał ilustracyjny służą tu heterogeniczne przykłady tekstów kulturowych, operujących humorem, powstające na okoliczność akcji protestacyjnych związanych z kluczowymi wydarzeniami najnowszej historii Rosji. Efekt namysłu badacza stanowi konstatacja, że humor jest sposobem sprawdzenia wytrzymałości systemu oraz diagnozy problematycznych miejsc w układzie znaków.

Ostatni rozdział monografii zatytułowany *Shortparis – muzyczny neoekspresjonizm – między uniwersalnym sprzeciwem a zaangażowanym głosem protestu* poświęcony jest antysystemowości w muzyce współczesnej. Elżbieta Żak przedstawia tu rozbudowaną analizę postawy estetycznej reprezentowanej przez członków tytułowej formacji muzycznej, która działa na krzyżowaniu nurtów i tradycji, odrzucając zdefiniowane języki wyrazu artystycznego oraz swobodnie korzystając z wielu form muzycznych, różnorodnych estetyk i wariantywnych kanałów kontaktu z odbiorcą. Autorka w wieloaspektowym badaniu udowadnia, że działalność *Shortparis* nie może być jednoznacznie określona za pomocą utrwalonych w kulturze kategorii odnoszących się do gatunku, postawy światopoglądowej, środków stylistycznych czy nawet typu wypowiedzi – synkretyczna twórczość kolektywu muzycznego programowo lokuje się bowiem poza wszelkimi opozycjami i ciągle ulega modyfikacjom, niwecząc próby powiązania jej z jakimkolwiek utrwalonym nurtem artystycznym. W studium słusznie wskazano możliwe inspiracje takiego artystycznego nieprzywiązania, między innymi w postaci estetyki horyzontalnej Michaiła Ugarowa, post-ironii Michała Pawła Markowskiego czy innych teorii akcentujących potrzebę szczerości przeżycia i budowania tożsamości ponowoczesnej.

Podsumowując powyższe omówienia, trzeba stwierdzić, że tom *Młoda Rosja. Pozasystemowe formy kultury* odznacza się wielogłosością, dyferencjacją tematyki i metodologii oraz różnym stopniem uszczegółowienia, a jednocześnie jest wyraziście spójny, wydobywając nieoczywiste aspekty zarówno systemowości, jak i niesystemowości, które okazują się zaskakująco bliskie sobie nawzajem. W różnorodnych przykładach negacji zastanych form kultury autorzy zbioru wykazali bowiem odniesienia do tych samych kategorii: prawdy, szczerości, autentyczności i prawa indywidualizacji przeżycia. Proponowane studia stanowią ciekawą i ważną lekturę dla wyspecjalizowanych badaczy kultury rosyjskiej, ale także dla nieprofesjonalistów, którym nieobojętne jest pytanie o dzisiejsze normy funkcjonowania społeczeństwa rosyjskiego.

Monika Sidor

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II